

BILJANA SIMEUNOVIĆ-PATIĆ,
SLADANA JOVANOVIĆ

ZAŠTITA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA I NJIHOVA REINTEGRACIJA

U V O D

Trgovina ljudima se najčešće opisuje kao moderna trgovina robljem ili izobličen način migracija u čijim se okvirima želja za boljim životom pretvara u košmar, a ljudska prava u puku fantaziju. Reifikacija ljudi u tom procesu podrazumeva najgrublje kršenje, tačnije poništenje ljudskih prava i trpljenje različitih oblika nasilja, pa se trgovina ljudima danas i univerzalno određuje kao kontekst teškog kršenja ljudskih prava, dok je Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda uvršćuje među najteže zločine – zločine protiv čovečnosti.¹

U svetskoj akademskoj i stručnoj javnosti danas postoji konsenzus o tome da su različiti oblici kršenja osnovnih ljudskih prava u zemlji porekla jedan od značajnih faktora rizika viktimizacije trgovinom ljudima. Oni koji su u svojoj domovini na društvenim marginama, izloženi diskriminatornim praksama i kršenju

Mr Biljana Simeunović-Patić, istraživač – saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu.

Mr Sladana Jovanović, istraživač – saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu.

¹ Rome Statute of International Criminal Court (1998) <http://www.un.org/law/icc/statute/rome/cr.html>. Naša zemlja ga je potvrdila 2001. godine Zakonom o potvrđivanju Rimskog statuta (Sl. list SRJ – MU br. 5/2001).

osnovnih ljudskih prava lako postaju plen trafikera – modernih trgovaca koji ostvaruju velike profite na ljudskim patnjama i snovima i za koje su ljudi roba kao i svaka druga. Postoji niz empirijskih potvrda o tome da su žrtve trgovine ljudima obično izložene stradanju u kontinuumu: od nasilja u porodici, seksualnog nasilja i diskriminacije, preko stradanja od trgovine ljudima (sa posledicama koje često uključuju teške fizičke i psihološke povrede, posttraumatski stresni poremećaj, akutne i hronične probleme usled netretiranih veneričnih i drugih oboljenja, prisilnih prekida trudnoće, loše ishrane i higijene²), pa sve do sekundarne viktimizacije i reviktimizacije nakon »spasavanja«. Od odluke o migraciji koja se po pravilu donosi u ekstremno skućenom prostoru životnih alternativa³ pa nadalje, ljudska prava žrtava trgovine ljudima bivaju grubo kršena u različitim vidovima i od strane različitih aktera: ona se krše ne samo od strane učinilaca trgovine ljudima, već neretko i od strane onih koji su u obavezi da im pruže zaštitu. Isprepletenost reagovanja države i društva na problem trgovine ljudima sa problemima kontrole prostitucije, migracija i organizovanog kriminaliteta, već tradicionalno slabi izgleda žrtvama da uživaju svoja prava, uključujući i prava koja im pripadaju kao žrtvama kriminaliteta. Pristup problemu trgovine ljudima iz ugla zahteva kontrole kriminaliteta i migracija još uvek preovlađuje u praksi državnih organa u većini zemalja sveta. Striktna imigraciona politika i pooštrevanje borbe protiv organizovanog kriminala, terorizma i krijumčarenja migranata vide se ne samo kao prioriteti država, već i kao »efikasno rešenje« za problem trgovine ljudima. Veliki broj žrtava širom sveta i danas se po kratkom postupku deportuje iz zemalja destinacije, najčešće bez razmatranja pitanja vezanih za njihovu bezbednost. Mnoge žrtve su izložene viktimizaciji i nakon »spasavanja«, bivajući hapšene, kažnjene (uglavnom za prekršaje učinjene pod prinudom u kontekstu viktimizacije trgovinom ljudima), iskorišćene kao puki izvor informacija i dokaza o organizovanom kriminalitetu ili izložene osveti i reviktimizaciji po povratku u zemlju porekla.

U reakciji na preovlađujuću praksu odgovora savremenih država na problem trgovine ljudima, tokom poslednjih nekoliko godina afirmiše se »pristup utemeljen na ljudskim pravima« i to u seriji dokumenata kako univerzalnog, tako i regionalnog značaja.⁴ Ovaj pristup zahteva uzdržavanje od instrumentalizacije

² Zimmerman, C. et al. (2003) *The Health Risks and Consequences of Trafficking in Women and Adolescents*, London: School of Hygiene and Tropical Medicine, s. 24.

³ Nikolić-Ristanović, V. (2005) »Ko su žrtve koje smo srele i šta ih je učinilo ranjivim?«, u: Bjerkan, L. (ur.) *Samo moj život – Rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, s. 93-96.

⁴ Najznačajniji univerzalni dokument koji promoviše pristup utemeljen na ljudskim pravima jesu *Preporuke o principima i smernicama o ljudskim pravima i trgovini ljudima* Visokog komesara UN za ljudska prava iz 2002. godine (UN High Commissioner for Human Rights, Report to

žrtava trgovine ljudima. Polazni je princip da žrtve uživaju pravo na zaštitu i pomoć kao takve: zaštita i pomoć ne mogu biti uslovljene spremnošću i mogućnošću žrtava da sarađuju sa organima zaduženim za kontrolu kriminaliteta. To podrazumeva uspostavljanje minimalnih standarda zaštite i pomoći svim žrtvama trgovine ljudima nezavisno od njihovog doprinosa uspehu aktivnosti koje državni organi preduzimaju u cilju otkrivanja i gonjenja učinilaca. U osnovi, pristup utemeljen na ljudskim pravima podrazumeva uključivanje normi, standarda i principa međunarodnog prava o ljudskim pravima u zakonodavstvo, politiku i programe borbe protiv trgovine ljudima. Osnovni elementi ovog pristupa jesu uvažavanje normi ljudskih prava, usvajanje standarda postupanja državnih organa, kao i integrisanje rodne perspektive i prava deteta u svaku aktivnost u okviru borbe protiv trgovine ljudima.

Proces (re)integracije žrtava trgovine ljudima odnosno, njihovog socijalnog uključivanja u zemlju porekla ili destinacije, praktično se oslanja i suštinski zavisi od mera neophodnih za njihovu zaštitu od nasilja i diskriminacije. Imajući u vidu obaveze savremenih država u pogledu zaštite od kršenja ljudskih prava, uspešnost reintegracije žrtava, tako, u određenoj meri reflektuje efikasnost država u realizaciji svoje zaštitne funkcije i obaveza koje imaju s tim u vezi.

OKVIR OBAVEZA SAVREMENIH DRŽAVA U DOMENU KRIVIČNOPRAVNE ZAŠTITE OD TRGOVINE LJUDIMA

Države su, prema međunarodnom pravu, obavezne da poštuju, štite i omogućuju uživanje prava na život, dostojanstvo, fizički i duševni integritet, zaštitu od diskriminacije, ropstva i praksi sličnih ropstvu, kao i drugih prava i sloboda

the Economic and Social Council, E/2002/68/Add.1). Na nivou Evropske unije, ovaj pristup je afirmisan *Briselskom deklaracijom o prevenciji i borbi protiv trgovine ljudima* (usvojenoj septembra 2002. godine na *Evropskoj konferenciji o prevenciji i borbi protiv trgovine ljudima*), koja je poslužila kao platforma Evropske komisije za borbu protiv trgovine ljudima (Više o tome u: Colombani, J-M. et al., (2004) *Report of the Experts Group on Trafficking in Human Beings*, Brussels: European Commission, Directorate-General Justice, Freedom and Security, s. 43). Konačno, *Evropska konvencija o borbi protiv trgovine ljudima* iz 2005. godine (CETS no. 197) koja je otvorena za potpisivanje 16. maja 2005. godine, snažno afirmiše pristup utemeljen na ljudskim pravima: polazni stavovi iz Preamble jesu da »trgovina ljudima predstavlja kršenje ljudskih prava i napad na dignitet i integritet ljudskog bića«; da ona »može rezultovati ropstvom žrtava«; da »poštovanje prava žrtava, zaštita žrtava i borba protiv trgovine ljudima moraju biti najvažniji ciljevi, kao i da »sve aktivnosti ili inicijative u borbi protiv trgovine ljudima moraju biti nediskriminatorne, uz uzimanje u obzir rodne jednakosti i pristup poštovanja prava deteta«. U čl. 5 st. 2 Konvencije, eksplicitno se predviđa obaveza država da promovišu pristup utemeljen na ljudskim pravima.

zaštićenih međunarodnim instrumentima u ovom domenu;⁵ državni organi su dužni da se uzdrže od svake radnje kojom se krše ljudska prava, ali i da preduzimaju aktivne mere kojima se sprečava njihovo kršenje i implementiraju rešenja kojima se svim ljudima obezbeđuje da uživaju svoja prava. Stoga, okolnost da se kriminalna aktivnost vezana za trgovinu ljudima preduzima pretežno od strane privatnih lica ne oslobađa savremene države odgovornosti za kršenje ljudskih prava žrtava. Pored onih slučajeva u kojima postoji direktna odgovornost državnih organa za takva kršenja, države se u izvesnom smislu mogu smatrati indirektno odgovornim za kršenja ljudskih prava učinjena od strane bilo kog lica ukoliko nisu preduzele efikasne mere njihovog sprečavanja ili gonjenja učinilaca. Pitanje odgovornosti države može se postaviti onda kada ona propusti da preduzme odgovarajuće mere sprečavanja trgovine ljudima i zaštite žrtava, odnosno, ukoliko ne predvidi: kriminalizaciju trgovine ljudima, unapređenje mera kontrole kriminaliteta, mere zaštite žrtava, kao i opšte preventivne aktivnosti.

Kriminalizacija trgovine ljudima univerzalni je zahtev postavljen pred savremene države. Najvažniji univerzalni dokument koji predstavlja krunu napora država članica UN da se suprotstave ovom problemu jeste *Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom* (u daljem tekstu: Anti-trafiking protokol) koji dopunjuje *Konvenciju protiv transnacionalnog organizovanog kriminala* iz 2000. godine. Trgovina ljudima je u čl. 3 Anti-trafiking protokola ekstenzivno definisana⁶ kao »vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem pretnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem u cilju eksploatacije. Eksploatacija obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa«. Pristanak žrtve na nameravanu eksploataciju bez značaja je u slučajevima u kojima je korišćeno neko od navedenih sredstava, dok se vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje ili primanje deteta za svrhe eksploatacije smatra trgovinom ljudima čak i ako ne uključuje neko od navedenih sredstava

⁵ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979), Konvencija o pravima deteta (1989), Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950), Povelja Evropske unije o osnovnim pravima (2000), itd.

⁶ Ovim instrumentom je, za razliku od prethodnih, konačno postignut konsenzus u definisanju trgovine ljudima. *Konvencija za suzbijanje i ukidanje trgovine licima i eksploatacije prostitucije drugih* iz 1949. godine je, na primer, bila oštro kritikovana zbog neadekvatne definicije trgovine ljudima i njenog svodenja na eksploataciju prostitucije uz ignorisanje drugih oblika eksploatacije, te je okarakterisana više kao anti-prostitucijski nego anti-trafiking sporazum.

izvršenja. Takođe je eksplicitno određeno da »dete« znači bilo koju osobu mlađu od osamnaest godina. Od država potpisnica se zahteva da kriminalizuju trgovinu ljudima,⁷ a među ostalim obavezama u domenu borbe protiv nje jesu: uspostavljanje opsežnih politika, programa i drugih mera u cilju sprečavanja trgovine ljudima i zaštite žrtava od reviktimizacije, preduzimanje različitih mera generalne prevencije, podizanje efikasnosti kontrole granica, obezbeđivanje saradnje državnih organa na nacionalnom i međunarodnom nivou radi efikasnije kontrole trgovine ljudima i dr.

Jedan od najvažnijih instrumenata Evropske unije za borbu protiv trgovine ljudima jeste *Okvirna odluka Saveta EU o borbi protiv trgovine ljudima* (2002/629/JHA) iz 2002. godine. Ona predviđa, pod određenim uslovima, odgovornost i pravnih lica za trgovinu ljudima⁸, dok, kada je u pitanju kažnjavanje učinilaca, ovim instrumentom se eksplicitno zahteva da države preduzmu neophodne mere kako bi se osiguralo izricanje kazne lišenja slobode čiji posebni maksimum iznosi najmanje osam godina, ukoliko je: život žrtve doveden u opasnost; krivično delo izvršeno prema posebno ranjivoj osobi; delo izvršeno upotrebom teškog nasilja ili je nastupila teška povreda žrtve; delo izvršeno u okviru kriminalne organizacije.

Nedavno usvojena *Evropska konvencija o borbi protiv trgovine ljudima* (2005) predstavlja, u određenom smislu, presek i nadgradnju normativnih rešenja iz Anti-trafiking protokola i *Okvirne odluke Saveta EU o borbi protiv trgovine ljudima*, unapređenih snažnim promovisanjem pristupa utemeljenog na ljudskim pravima, preciziranjem mera za zaštitu žrtava i prevenciju trgovine ljudima, kao i predviđanjem monitoring mehanizma – multidisciplinarne grupe eksperata (»GRETA«) koja će vršiti evaluaciju implementacije Konvencije (čl. 36). Odredbe Konvencije se odnose na sve oblike trgovine ljudima, bez obzira na to da li je ona transnacionalna ili unutrašnja i da li je povezana sa organizovanim kriminalitetom ili ne (čl. 2). Zanimljivo je da pored zahteva koji se odnosi na inkriminisanje trgovine ljudima (definisane shodno Anti-trafiking protokolu), a zatim i falsifikovanja putnih i drugih ličnih isprava i nabavljanja falsifikovanih isprava,

⁷ Iako je zabrana ropstva, kao norma jus cogens karaktera (iz čega proizlaze obaveze čak i za one države koje nisu potpisnice konvencija o zabrani ropstva i Anti-trafiking protokola) tehnički ograničena na ropstvo u klasičnom obliku, razumljivi su argumenti da bi se ona mogla proširiti i na prakse slične ropstvu, kao što je trgovina ljudima.

⁸ Odgovornost pravnog lica postoji u slučaju kada za pravno lice, postupajući samostalno ili kao organ pravnog lica, neko fizičko lice (koje ima vodeću poziciju u pravnom licu zasnovanu na ovlašćenju da ga predstavlja, donosi odluke za pravno lice ili vrši kontrolu unutar njega) izvrši ovo delo, odnosno, kada pravno lice ne sprovodeći adekvatnu superviziju i kontrolu omogućujući da fizičko lice sa navedenim svojstvom za račun pravnog lica izvrši delo (čl. 4 st. 1 i 2 *Okvirne odluke Saveta EU o borbi protiv trgovine ljudima*).

uništavanja, oštećivanja, oduzimanja i zadržavanja putnih i drugih ličnih isprava nekog lica (uključujući i pokušaje ovih dela, podstrekavanje i pomaganje), Konvencija predviđa i obavezu država da razmotre inkriminisanje korišćenja usluga žrtve (koje su predmet eksploatacije) od strane lica kome je poznato da se radi o žrtvi trgovine ljudima (čl. 19). Uz to, od država se zahteva da osiguraju da se: nastupanje posledice u vidu ugrožavanja života žrtve, kao i vršenje dela prema detetu ili od strane službenog lica u vršenju svojih dužnosti ili u okviru kriminalne organizacije tretiraju kao kvalifikatorne okolnosti. Konvencijom se, na sličan način kao i Okvirnom odlukom Saveta EU, predviđa odgovornost pravnih lica za trgovinu ljudima.

Pored obaveze kriminalizacije trgovine ljudima, savremene države su obavezne da mere koje preduzimaju u borbi protiv trgovine ljudima usklade sa zahtevima međunarodnih instrumenata kojima se štite ljudska prava. Minimalni je zahtev da mere koje se preduzimaju u kontroli trgovine ljudima, organizovanog kriminaliteta i migracija ne budu u konfliktu sa međunarodnopravnim obavezama i standardima ljudskih prava, kao i da se žrtve adekvatno zaštite od nasilja. Zaštita žrtava trgovine ljudima od zastrašivanja, odmazde i reviktimizacije sa veoma teškim posledicama po njihov telesni i duševni integritet, posebno je ilustrativna za aktuelni odnos prema ljudskim pravima kao »najvažnijem pitanju« savremenog demokratskog sveta: u odnosu prema žrtvama trgovine ljudima i tretiranju pitanja njihove bezbednosti ogleda se dubina protivrečnosti standarda i prakse, posebno u balansiranju zaštite interesa država na jednoj strani i proklamovanih međunarodnih standarda o ljudskim pravima, na drugoj.

MERE ZAŠTITE ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA OD REVIKTIMIZACIJE I SEKUNDARNE VIKTIMIZACIJE: OBAVEZE, STANDARDI I OPŠTA OBELEŽJA SAVREMENE PRAKSE

Pored obaveze da licima koja se nalaze na njihovoj teritoriji garantuju pravo da budu oslobođene ropstva, servituta i prinudnog rada, gone učinioce trgovine ljudima i omoguće obeštećenje žrtava, države su u obavezi i da preduzmu mere zaštite žrtava od reviktimizacije i sekundarne viktimizacije. Zaštita žrtava trgovine ljudima, bazirana na uvažavanju postojećih obaveza i standarda, danas se realizuje putem različitih aktivnosti državnih organa, kao i njihovom saradnjom sa civilnim društvom. Te aktivnosti podrazumevaju, najpre, identifikaciju (prepoznavanje) žrtava, a zatim i različite mere zaštite zavisno od statusa žrtve u zemlji destinacije, njihovog uzrasta i pola i bezbednosnih rizika vezanih za povratak u zemlju porekla i/ili učešće u krivičnim postupcima u svojstvu oštećenih/svedoka.

Obaveza zaštite žrtava trgovine ljudima od reviktimizacije eksplicitno je određena u čl. 9 st. 1 Anti-trafiking protokola koji državama nalaže da usvoje obuhvatne programe, smernice u postupanju i druge mere u cilju »zaštite žrtava trgovine ljudima, naročito žena i dece od reviktimizacije«. Standardi zaštite žrtava trgovine ljudima od reviktimizacije i sekundarne viktimizacije sadržani su u nizu konvencija, deklaracija i preporuka univerzalnog i regionalnog karaktera.⁹

Identifikacija (otkrivanje/prepoznavanje) i zbrinjavanje žrtava

Zaštita žrtava trgovine ljudima, pre svega, podrazumeva neophodnost implementacije mera kojima se obezbeđuje da se ovim osobama pristupa kao žrtvama kriminaliteta, a ne kao prestupnicima (učiniocima prekršaja zbog bavljenja prostitucijom, ulaska u zemlju na nedozvoljen način ili nezakonitog boravka/rada, neposredovanja isprava ili posedovanja falsifikovanih isprava, itd.). Sa izuzetkom *Evropske konvencije o borbi protiv trgovine ljudima* (2005) koja nije stupila na snagu, međunarodni dokumenti ne nameću posebne obaveze državama koje bi se neposredno odnosile na uzdržavanje od zadržavanja, pritvaranja ili kažnjavanja žrtava trgovine ljudima za krivična dela ili prekršaje koje su učinile (pod prinudom) u kontekstu viktimizacije trgovinom ljudima. U *Preporučenim principima i smernicama o ljudskim pravima i trgovini ljudima* Visokog komesara za ljudska prava državama se, međutim, sugeriše da se uzdrže od pritvaranja i gonjenja žrtava trgovine ljudima za kažnjive radnje učinjene u kontekstu viktimizacije (smernica 6 i princip 7), dok nova *Evropska konvencija o borbi protiv trgovine ljudima* sadrži odredbu o nekažnjavanju žrtava za kažnjive radnje na čije su vršenje bile prinuđene (čl. 26).

Obaveza država da razviju odgovarajuće procedure identifikacije nije sasvim precizirana međunarodnopravnim normama; ipak, sasvim je jasno da je pravilna identifikacija žrtava trgovine ljudima preduslov i temeljni aspekt njihove zaštite u najširem smislu. Mada neizražen eksplicitno, zahtev razvijanja standarda i procedura identifikacije žrtava implicitno je sadržan u odredbama Anti-trafiking protokola (čl. 6, 9 i 13).

⁹ Pored UN Konvencije protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i Anti-trafiking protokola, poseban značaj imaju: Preporučeni principi i smernice o ljudskim pravima i trgovini ljudima Visokog komesara za ljudska prava iz 2002. godine; Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći iz 1985. godine; Okvirna odluka Saveta EU o položaju žrtava u krivičnom postupku iz 2001. godine, kao i Preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope br. R (85) 11 o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i postupka i br. R (97) 13 u vezi sa zastrašivanjem svedoka i pravom odbrane.

Praksa identifikacije žrtava trgovine ljudima danas se generalno pokazuje kao izrazito problematična. Nju otežavaju mnogi faktori, počev od favorizovanja kontrole imigracija, pa do nedovoljne obučenosti državnih službenika komplikovane stereotipima o viktimizaciji i žrtvama trgovine ljudima. Pretežno, identifikacija žrtava se oslanjala (i još uvek se uglavnom oslanja) na samo-identifikaciju žrtava kao takvih. S druge strane, pak, samo-identifikacija je retko prihvatljiva za žrtve iz mnogih razloga, među kojima su dejstvo traume, nepoverenje, strah od deportacije, stigmatizacije, osvete, itd. Prepoznavanje potencijalnih žrtava se praktično može vršiti od strane svih onih koji sa žrtvom mogu doći u kontakt, što posebno važi za službenike policije, carinike, aktiviste nevladinih organizacija, zaposlene u institucijama socijalnog staranja i zdravstvenim institucijama, inspektore rada, osoblje konzulata, itd. U proteklom godinama, najveći broj žrtava identifikovan je od strane policije, tokom ciljanih ili rutinskih racija i akcija spašavanja. Od policije se danas sve odlučnije zahteva da usvoji proaktivni pristup identifikaciji, uključujući i izgradnju fleksibilnih procedura prilagodljivih promenama strategije i metoda kojima pribegavaju učinioci trgovine ljudima. Uzimajući u obzir činjenicu da su žrtve retko u prilici i mogućnosti da traže pomoć – budući izložene kontroli od strane učinilaca i/ili u strahu da će biti kažnjene, deportovane i stigmatizovane – proaktivni pristup policije, kao i njena aktivna saradnja sa socijalnim službama i specijalizovanim nevladinim i drugim organizacijama, neophodni su za podizanje efikasnosti identifikacije žrtava. *Evropska konvencija o borbi protiv trgovine ljudima* upravo promoviše takav pristup identifikaciji, zahtevajući razvijanje posebnih mera za pravilnu identifikaciju, saradnju različitih državnih organa na nacionalnom i međunarodnom nivou, kao i njihovu saradnju sa organizacijama koje pružaju podršku (čl. 10).

Države su, prema čl. 6. st. 1 Anti-trafiking protokola, obavezne da »nastojе« da osiguraju fizičku bezbednost žrtava trgovine ljudima dok one borave na njihovoj teritoriji. U praksi, žrtvama se bezbednost najčešće osigurava upućivanjem u skloništa, kao i merama kojima se štiti njihova privatnost. U skloništim, a u saradnji sa nevladinim i međunarodnim organizacijama, žrtvama se obično obezbeđuje fizički, psihološki i socijalni oporavak kroz pružanje medicinske, psihološke, materijalne, pravne i pomoći u edukaciji i profesionalnom osposobljavanju, a koji su, više kao preporuka nego obaveza, predviđeni u čl. 6 Anti-trafiking protokola. Međutim, kada *Evropska konvencija o borbi protiv trgovine ljudima* stupi na snagu, države potpisnice će biti dužne da preduzmu ekstenzivne mere »efikasne i odgovarajuće« zaštite žrtava (kao i lica koja su prijavila krivično delo ili na drugi način saraduju sa organima gonjenja i svedocima, a po potrebi i članova porodica žrtava i svedoka) od moguće osvete ili zastrašivanja, naročito za vreme i nakon krivičnog postupka protiv učinilaca. Države će biti u obavezi da obezbede različite oblike pomoći, koje mogu uključivati fizičku zaštitu, relokaci-

ju, promenu identiteta i pomoć pri zapošljavanju. Konačno, države će biti dužne da pruže zaštitu (od mogućeg zastrašivanja ili odmazde) i članovima grupa, fondacija, udruženja ili nevladinih organizacija koje su uključene u aktivnosti borbe protiv trgovine ljudima ili pružanja podrške i pomoći žrtvama (čl. 28).

Bezbedan povratak

Države su (prema čl. 8 Anti-trafiking protokola) obavezne da omoguće i olakšaju žrtvama trgovine ljudima povratak u zemlju porekla bez neopravdanog odlaganja, ali uz dužnu obazrivost u odnosu na pitanje njihove bezbednosti. Protokol predviđa obavezu međunarodne saradnje zemalja destinacije i porekla tokom faze pripreme žrtve za povratak, kao i to da povratak u zemlju porekla treba, po mogućstvu, da bude dobrovoljan (istovremeno, on ne precizira postupak eventualnog prinudnog udaljenja žrtava iz zemlje destinacije).

Obaveze država u pogledu »dužne obazrivosti prema pitanju bezbednosti žrtava« prilikom repatrijacije ili deportacije nisu precizirane u međunarodnim instrumentima. U stručnoj javnosti, međutim, prevladuje stav da bi države trebalo da budu obavezane na sprovođenje procene rizika u vezi sa povratkom svake pojedinačne žrtve trgovine ljudima, uključujući decu, a da se kao posebno važni faktori takvog rizika u obzir uzmu: rizik odmazde od strane učinilaca, kapaciteti i spremnost vlasti u zemlji porekla da obezbede zaštitu od nasilja i zastrašivanja, rizik hapšenja i gonjenja žrtve u zemlji porekla za prekršaje koje je eventualno učinila pod prinudom (npr. za bavljenje prostitucijom, posedovanje falsifikovanih isprava/ilegalni izlazak iz zemlje), kao i pristupačnost programima podrške i pomoći.¹⁰

Empirijski nalazi uglavnom upućuju na to da su slučajevi odmazde nad žrtvama trgovine ljudima daleko učestaliji i teži u zemljama porekla nego u zemljama destinacije, budući da su mehanizmi zaštite u njima obično slabije razvijeni, dok je korupcija policije visoka. Slučajevi odmazde ubistvom i nanošenjem fizičkih povreda žrtvama od strane učinilaca nisu sasvim retki, dok su mete zastrašivanja i odmazde ponekad i članovi porodice žrtava, uključujući i decu.¹¹ Konačno, rizik ponovnog uvlačenja žrtava u lanac trgovine ljudima nakon povratka u zemlju porekla relativno je visok: procenjuje se, naime, da oko 30-50%

¹⁰ Colombani et al., op. cit., s. 40.

¹¹ Pearson, E. (2002) *Human Traffic Human Rights: Redefining victim protection*. London: Anti-Slavery International, s. 48.

repatriiranih žena-žrtava trgovine ljudima iz zemalja istočne Evrope biva ponovo viktimizirano ovim delom.¹²

Preporučeni principi i smernice Visokog komesara za ljudska prava (princip 11) predviđaju da žrtvama trgovine ljudima treba da bude ponuđena alternativa repatrijaciji u slučajevima kada se može zaključiti da bi repatrijacijom nastupio ozbiljan rizik za bezbednost tih osoba i/ili njihovih porodica. Jedna od alternativa repatrijaciji je dozvola privremenog ili trajnog boravka u zemlji destinacije: Anti-trafiking protokol predviđa obavezu država da »razmotre usvajanje zakonskih ili drugih odgovarajućih mera koje žrtvama trgovine ljudima dozvoljavaju da na njenoj teritoriji ostanu privremeno ili trajno, u određenim slučajevima« (čl. 7).

Privremeni/trajni boravak u zemlji destinacije i pravo azila

Omogućavanje žrtvama trgovine ljudima da privremeno borave u zemlji destinacije nakon što su izbačene iz konteksta akutne viktimizacije smatra se jednim od elementarnih standarda u domenu zaštite ove kategorije žrtava. Minimum zahteva u ovoj oblasti predstavlja obaveza država da žrtvama omoguće privremeni boravak (ili odlaganje prinudnog udaljenja), makar u tzv. »periodu za oporavak i razmišljanje« tokom koga osoba za koju se pretpostavlja da je žrtva može da se odmori, zaštiti i oslobodi od uticaja učinilaca, sagleda situaciju u kojoj se nalazi i razmotri svoje buduće korake, uključujući i odluku da sarađuje sa organima krivičnog gonjenja/učestvuje u krivičnom postupku u svojstvu svedoka. Tokom perioda za oporavak i razmišljanje potencijalne žrtve zaštićene su od krivičnog i prekršajnog gonjenja i prinudnog udaljenja, a obezbeđene su im usluge podrške i pomoći koje obično uključuju sklonište, medicinsku negu, psihološko savetovanje, kao i pravnu pomoć.¹³

U mnogim zemljama Evrope i sveta, žrtvama koje ne žele da se odmah vrate u zemlju porekla zbog bezbednosnih rizika ili drugih razloga, danas je omogućeno da ostanu u zemlji destinacije do isteka perioda za oporavak i razmišljanje. Nakon isteka tog perioda, žrtve mogu dobiti dozvolu privremenog,

¹² Limanowska, B. (2002) *Trafficking in Human Beings in Southeastern Europe*, UNICEF/UNOHCHR/OSCE – ODIHR, s. 144. (<http://www.unhchr.ch/women/trafficking.pdf>).

¹³ Mogućnost dobijanja dozvole boravka u »periodu oporavka i razmišljanja« predviđena je u mnogim evropskim zemljama tipične destinacije, u trajanju od jednog do nekoliko meseci. *Direktivom Saveta EU br. 2004/81/EC* omogućavanje privremenog boravka u periodu oporavka i razmišljanja predviđeno je kao obavezno, ali je određivanje njegovog trajanja prepušteno članicama (čl. 6 st. 1).

pa čak i trajnog boravka u zemlji destinacije, ukoliko ispune određene uslove. Uprkos proklamovanju pristupa utemeljenog na ljudskim pravima, koji po prirodi stvari upućuje na to da bi odluka o izdavanju dozvole boravka trebalo da se zasniva prvenstveno na činjenici viktimizacije teškim povredama i zlostavljanjem u zemlji destinacije, odnosno rizika trpljenja daljih povreda nakon povratka u zemlju porekla, izdavanje dozvola privremenog boravka žrtvama nakon isteka perioda oporavka i razmišljanja uglavnom zavisi od njihove spremnosti da sarađuju sa državnim organima zaduženim za kontrolu kriminaliteta. U nekim evropskim zemljama, žrtvama koje su doprinele uspešnom vođenju krivičnog postupka protiv učinilaca i kojima su već izdate dozvole privremenog boravka omogućeno je da podnesu molbu za dozvolu daljeg boravka na humanitarnoj osnovi.¹⁴ U drugim se, pak, ubrzo nakon završetka krivičnog postupka, žrtve suočavaju sa otkazom boravka/udaljenjem. Napokon, čak i pored toga što u svega nekoliko od tipičnih zemalja destinacije (npr. u Belgiji i Holandiji) postoji mogućnost izdavanja dozvola trajnog boravka žrtvama trgovine ljudima na humanitarnoj osnovi, to se u praksi dešava sasvim sporadično.¹⁵ *Direktiva Saveta EU 2004/81/EC o izdavanju dozvole boravka državljanima trećih zemalja koji su žrtve trgovine ljudima ili su bili izloženi aktivnosti kojom se olakšava ilegalna imigracija, a koji sarađuju sa nadležnim organima* iz 2004. godine, reafirmisala je »sistem nagrađivanja«, favorizujući ciljeve kontrole kriminaliteta i migracija u odnosu na zaštitu žrtava trgovine ljudima.¹⁶

Ukoliko žrtva trgovine ljudima ispuni predviđene uslove za dobijanje statusa izbeglice prema Konvenciji iz 1951. godine i Protokolu iz 1967. godine o statusu izbeglica, ona uživa pravo da ne bude vraćena u zemlju porekla.¹⁷ Države destinacije imaju obavezu da implementiraju mere koje omogućavaju žrtvama trgovine ljudima koje se mogu kvalifikovati za dobijanje statusa izbeglice da budu informisane o svojim pravima i ostvare pravo da traže i prime azil. U jednom delu stručne javnosti danas se zastupa stav da se neke od žena žrtava trgovine ljudi-

¹⁴ Npr. u Nemačkoj, Italiji, Holandiji, Španiji itd. Izdavanje dozvole za boravak nakon završetka krivičnog postupka u Belgiji zavisi od njegovog ishoda. Ukoliko je postupak protiv trafika uspeo, žrtvi se period dozvoljenog boravka produžava. U suprotnom, takve šanse se smanjuju. Kleij, A. Van Der (2003) *Provisions for Victims of Trafficking in Bonded Sexual Labour, i.e. Prostitution in 6 European Countries: Belgium, Germany, Italy, the Netherlands, Spain and the United Kingdom – Final Report, Bonded Labour in the Netherlands (BLinN) – Novib/Humanitas*, s. 19).

¹⁵ Pearson, E., op. cit., s. 45.

¹⁶ Prema Direktivi, nakon isteka perioda za razmišljanje (ili ranije) žrtvama koje pokažu »jasnu nameru da sarađuju« može se izdati obnovljiva dozvola boravka u najkraćem trajanju od 6 meseci.

¹⁷ Humanitarni princip nevraćanja (»non-refoulement«) lica u slučajevima kada postoji dovoljno osnova za uverenje da bi vraćeno lice moglo biti izloženo torturi ili osveti, definisan je u čl. 33 *Konvencije o statusu izbeglica* (1951).

ma mogu kvalifikovati za status izbeglice i po osnovu pripadnosti »socijalnoj grupi izloženoj rodno-zasnovanom obliku progona« u zemlji porekla. Ukoliko žena koja podnosi molbu za dobijanje prava azila dokaže da je njen strah od (rodno-zasnovanog) progona opravdan i da ne može da se osloni na zaštitu državnih organa u matičnoj zemlji, ona se može smatrati pripadnicom »posebne socijalne grupe«. Neke evropske zemlje su i formalno priznale rodno-zasnovan progon i progon od strane ne-državnih aktera kao osnov za obezbeđivanje međunarodne zaštite shodno *Konvenciji o statusu izbeglica*,¹⁸ ali je teško očekivati da će pravo na azil po navedenom osnovu uživati znatan broj žena žrtava trgovine ljudima, posebno u zemljama Evropske unije koje poslednjih godina, uvođenjem principa »sigurne treće zemlje« i drugih mera čine politiku zaštite azilanata sve restriktivnijom. Nespornim se, međutim, smatra da, čak i onda kada žrtva trgovine ljudima ne ispunjava uslove za dobijanje izbegličkog statusa, opšti principi zaštite ljudskih prava nalažu uzdržavanje od deportacije/vraćanja ukoliko postoje ozbiljni i dokazivi bezbednosni rizici vezani za žrtvu ili članove njene porodice.

*Zaštita žrtava koje učestvuju u krivičnom postupku
u svojstvu oštećenih/svedoka*

Žrtve trgovine ljudima koje odluče da sarađuju sa državnim organima zaduženim za otkrivanje krivičnih dela i gonjenje učinilaca, odnosno da svedoče u krivičnim postupcima, imaju potrebu i mogućnost da uživaju širi opseg mera zaštite nego što je to obično slučaj sa žrtvama trgovine ljudima. Te dodatne mere upravljene su, pored ostalog, na osiguravanje fizičke bezbednosti i psihološke zaštite pre, za vreme i nakon krivičnog postupka.

Dužnost država da obezbede zaštitu žrtvama trgovine ljudima koje učestvuju u krivičnom postupku predviđena je u više međunarodnih instrumenata.¹⁹ Na univerzalnom nivou, države su *Konvencijom UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala* (2000) obavezane da pruže efikasnu zaštitu svedoka u krivičnom postupku od eventualne odmazde ili zastrašivanja, a po potrebi i zaštitu članova njihove porodice ili drugih bliskih lica (čl. 24 st. 1). Mere zaštite mogu

¹⁸ Više o tome: Demir, S. J. (2003) Trafficking of women for sexual exploitation: A gender-based well-founded fear? An examination of refugee status determination for trafficked prostituted women from CEE/CIS countries to Western Europe. (<http://www.jha.ac/articles/a115.pdf>).

¹⁹ Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (2000) sa Anti-trafiking protokolom; Okvirna odluka Saveta EU o položaju žrtava u krivičnom postupku, 2001 (2001/220/JHA); Evropska konvencija o obeštećivanju žrtava krivičnih dela nasilja, 1983, ETS br. 116, itd.

obuhvatati: utvrđivanje procedure za fizičku zaštitu (uključujući i relokaciju), otkrivanje ili ograničenja u otkrivanju informacija o identitetu i mestu gde se lica pod zaštitom nalaze, kao i donošenje pravila o dokaznom postupku koja dozvoljavaju da svedočenje bude obavljeno na način koji osigurava bezbednost svedoka – korišćenjem komunikacione tehnologije kao što su video linkovi ili druga adekvatna sredstva (st. 2). Države su, uz to, dužne da preduzmu »odgovarajuće mere u okviru svojih mogućnosti« radi pružanja pomoći i zaštite žrtvama, naročito u slučajevima zastrašivanja ili pretnji odmazdom (čl. 25 st. 1. Konvencije). Anti-trafiking protokol u čl. 6. detaljnije razrađuje te »odgovarajuće mere« koje su države obavezne da preduzimaju kako bi osigurale fizičku bezbednost žrtvama dok se nalaze na njihovoj teritoriji.

Pored ostalog, državama se nalaže da zaštite privatnost i identitet žrtava, ali tek »u odgovarajućim slučajevima« i »u meri u kojoj je to moguće na osnovu domaćih zakonskih propisa«. Prilikom primene odredbi člana 6. države su obavezne da naročito uzimaju u obzir starost, pol i posebne potrebe žrtava. Imajući u vidu relativno nisku imperativnu snagu navedenih, kao i drugih obaveza predviđenih međunarodnim instrumentima, opseg, domet i trajanje zaštite žrtava i svedoka uglavnom varira od zemlje do zemlje, zaviseći kako od nacionalnog pravnog sistema, tako i od međunarodnih i nacionalnih inicijativa za implementaciju standarda i preporuka u toj oblasti.²⁰

Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda je najdalje otišao u konkretnom razlikovanju različitih oblika zaštite žrtava i svedoka predviđajući u čl. 68 da će Sud preduzeti odgovarajuće mere da zaštiti njihovu bezbednost i fizički i psihološki integritet, dignitet i privatnost, uzimajući u obzir sve važne činioce, a posebno uzrast, pol i zdravstveno stanje, kao i prirodu krivičnog dela, a naročito, kada ona uključuje seksualno, rodno nasilje ili nasilje prema deci. Određeni dokazi mogu se, po dozvoli Suda, prezentovati elektronskim putem ili drugim sličnim sredstvom. Jedinica za zaštitu žrtava i svedoka može predložiti tužiocu ili Sudu primenu odgovarajućih mera zaštite i uopšte ima važnu ulogu u obezbeđivanju svedoka, psihološkom savetovanju žrtava i svedoka i pružanju drugih vrsta pomoći. Predviđaju se i posebne mere u odnosu na traumatizovane svedoke i žrtve, decu, stare i žrtve seksualnog nasilja. Za ove kategorije postoji mogućnost da se tokom saslušanja dozvoli prisustvo savetnika, psihologa ili člana porodice.

Generalno, zaštita žrtava kao svedoka ostvaruje se njihovim uključivanjem u programe zaštite (koji mogu obuhvatati izolaciju, relokaciju i promenu identite-

²⁰ Videti: Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći, 1985, GS Res. 40/34; Preporuke Ministarskog komiteta Saveta Evrope: R (85) 11 o položaju žrtava u okviru krivičnog zakona i postupka, R (2000) 11 u vezi sa borbom protiv trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije, R (2001) 16 o zaštiti dece od seksualne eksploatacije, R (97) 13 o zastrašivanju svedoka i pravima odbrane, itd.

ta) ili, daleko češće, preduzimanjem pojedinih mera fizičke i psihološke zaštite pre, za vreme i nakon sudskog postupka. Pored policijskog obezbeđenja i pružanja adekvatne krivičnopravne zaštite od zastrašivanja, postoji i niz drugih mera zaštite žrtava/svedoka u sudskom postupku koje se danas primenjuju u mnogim zemaljama, a koje uključuju: zaštitu identiteta žrtava/svedoka; zatvorena saslušanja; korišćenje zapisnika ili audio/video snimaka sprovedenog saslušanja svedoka umesto njegovog neposrednog pojavljivanja u sudnici; korišćenje vizuelne/audio zaštite svedoka tokom saslušanja; svedočenje putem video-konferencijske veze; obezbeđivanje pravnog zastupanja žrtava; privremeno udaljenje optuženih sa pretresa; ograničenja prisustva javnosti na pretresu, itd. U dodatne mere upravljene na zaštitu žrtava spadaju: obezbeđivanje posebnih čekaonica za oštećene i svedoke; omogućavanje da osobe koje žrtvama pružaju podršku (npr. savetodavci u koje žrtve imaju poverenja) mogu da budu uz njih u sudnici; obaveštavanje žrtava o terminu izlaska učinioca iz zatvora, itd. Nakon završetka krivičnog postupka, mere zaštite mogu obuhvatiti i relokaciju, promenu identiteta, nastavak zaštite, kao i mere kojima se osigurava bezbednost žrtava tokom repatrijacije.

Zaštita dece žrtava

U međunarodnom pravu, deca, odnosno lica mlađa od 18 godina, uživaju posebnu zaštitu, a deca koja su žrtve trgovine ljudima uživaju istovremeno i prava žrtava kriminaliteta i prava priznata *Konvencijom UN o pravima deteta* iz 1989. godine. Sve aktivnosti i odluke koje se odnose na dete i njegov položaj moraju biti utemeljene na najboljem interesu deteta, kao vodećem principu. Anti-trafiking protokol propisuje opsežniju zaštitu dece predviđajući da se vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje ili primanje deteta za svrhe eksploatacije smatra trgovinom ljudima bez obzira na to da li je upotrebljena sila, pretnja ili drugo sredstvo izvršenja. U skladu sa povišenom ranjivošću dece, *Preporučeni principi i smernice o ljudskim pravima i trgovini ljudima Visokog komesara UN za ljudska prava*, nalažu, pored ostalog: da se deca žrtve tretiraju odvojeno od odraslih žrtava kako u zakonskom smislu, tako i s obzirom na procedure i programe; da se preduzimaju koraci ka lociranju članova porodice i obezbedi pomoć u ponovnom spajanju deteta sa porodicom onda kada je to u njegovom najboljem interesu; da se sačinie odgovarajući programi za brigu o detetu u svakom slučaju u kome njegov povratak u porodicu nije moguć ili mu nije u najboljem interesu; da se obezbedi zaštita privatnosti i identiteta dece žrtava i osigura preduzimanje mera sprečavanja otkrivanja informacija koje mogu voditi njihovom identifikovanju.

Procena najboljeg interesa deteta trebalo bi da ima presudan uticaj na odluku o repatrijaciji. Ona treba da bude učinjena u sklopu poštovanja svih prava deteta garantovanih *Konvencijom o pravima deteta*, posebno vodeći računa o pravu na participaciju, na porodično ujedinjenje i ekonomskim i socijalnim pravima. Privremeni staratelj treba da prati dete žrtvu trgovine ljudima tokom čitavog procesa repatrijacije, kao i sve dok roditelji ili postavljeni staratelji u zemlji porekla ne preuzmu dalje staranje nad detetom. *Evropska konvencija o sprečavanju trgovine ljudima* takode predviđa da se dete neće vratiti u zemlju porekla ukoliko se procenom bezbednosnog rizika ne isključi njegova ugroženost, odnosno kada je to u najboljem interesu deteta (čl. 16).

(RE)INTEGRACIJA ŽRTAVA I NJENI IZAZOVI

Zahtevi za poštovanje ljudskih prava žrtava doveli su i do otvaranja pitanja njihove (re)integracije koja bi trebalo da prekine začarani krug sistematskog kršenja ljudskih prava i žrtvama ponudi pravo na život bez nasilja istovremeno neutrališući same uzroke trgovine ljudskim bićima. Reintegracija žrtava se kao pojam ni u jednom međunarodnom instrumentu ne precizira iako je reč o nezaobilaznom terminu u radovima na temu trgovine ljudima ili strategijama i dobrim praksama koje se bave ovom problematikom. U vezi sa tim postavlja se pitanje određenja samog pojma reintegracije. Najjednostavnije rečeno, ona predstavlja sistem mera pomoći i zaštite koje treba da omoguće žrtvama trgovine ponovno uključivanje u »normalne« tokove društvenog života, izbegavanje reviktimizacije i restauriranje poštovanja ljudskih prava žrtava.

Sam Anti-trafiking protokol pruža relativno slabu zaštitu žrtava u smislu obaveze država na pružanje pravne i socijalne (reintegracijske) pomoći. Prema čl. 6. države su obavezne da u svom nacionalnom zakonodavstvu i administrativnom sistemu predvide mere obezbeđivanja žrtvama trgovine informacija o pomoći i pomoć u sudskim i administrativnim postupcima, ali samo u »odgovarajućim slučajevima«. Predviđeno je da države treba tek da »razmotre« implementaciju mera koje se odnose na fizički, psihološki i socijalni oporavak žrtava, a posebno na odgovarajuće stanovanje, informisanje o pravima koja im po zakonu pripadaju, zdravstvenu negu, zapošljavanje i edukaciju. Jasno je da je reč o veoma široko i fleksibilno postavljenoj obavezi, čime je državama ostavljeno na volju da ispune prazan prostor reintegracijske pomoći. Jedino čvršće postavljena obaveza omogućavanja žrtvama da ostvare svoje pravo na naknadu štete gubi svoju čvrstinu u slučajevima brze repatrijacije žrtava, što je u praksi čest slučaj.

Način na koji su obaveze države u pogledu reintegracije postavljene, vezivanje za »odgovarajuće slučajeve« i »razmatranje« pokazuje da Anti-trafikng protokol više deklaratorno poklanja pažnju pitanju reintegracije.

Sa druge strane, zagovornici »pristupa baziranog na ljudskim pravima« naglašavaju neophodnost (re)integracije žrtava kao ključnog faktora u suzbijanju trgovine ljudima i detaljno razrađuju ovu problematiku. Tako se u širokim okvirima pružanja pomoći i zaštite nakon spasavanja pravi razlika između rehabilitacije i reintegracije žrtava, pri čemu bi se rehabilitacijom smatrao period fizičkog i psihološkog oporavka žrtve neposredno po spasavanju u kome ona u bezbednom prostoru, uz sve potrebne vidove pomoći, donosi odluke o svojoj budućnosti. Ovaj period je u zemlji destinacije formalno pokriven dozvolom boravka u određenom trajanju gde su bilo kakva uslovljavanja žrtve isključena. Oporavak žrtve u ovom smislu je nužan preduslov reintegracijskog procesa u zemlji porekla, dok bi se u slučaju produženja boravka u zemlji destinacije ili nekoj drugoj zemlji moglo govoriti o delu ili preduslovu integracijskog procesa. U vezi sa reintegracijom se insistira na pažljivom planiranju, prilagođavanju programa individualnim potrebama žrtava, ali i podršci i aktivnom učešću društvene zajednice u kojoj se žrtva nalazi. Sprovođenje ovakvih programa ili samo njihovo podržavanje postavlja gotovo nerešiv zadatak pred države koje su siromašne, pritiskute teretom tranzicije ili drugim problemima, a koje su najčešće i države porekla žrtava. Sa druge strane, zemlje (destinacije) u kojima bi se mogli odvijati integracijski procesi ne pokazuju posebno angažovanje u zaštiti ljudskih prava migranata u tom smislu, te je sasvim jasno zašto su pominjanje obavezujuće odredbe koje se odnose na reintegraciju neprecizne, dok je akcenat stavljen na kriminalizaciju i gonjenje učinilaca.

Ipak, *Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima* daje nadu da će dosadašnji globalni naponi koje karakteriše više deklaratorno zalaganje za prisutp zasnovan na ljudskim pravima dobiti čvrst oslonac makar u evropskim okvirima. Ona razvija i obogaćuje postojeće međunarodne standarde insistirajući na balansu između efikasnog gonjenja učinilaca i zaštite ljudskih prava žrtava potencirajući primenu principa nediksriminacije i rodne perespektive. Nova Konvencija umesto »razmatranja« nalaže obavezu usvajanja mera pomoći i zaštite žrtava, pri čemu navodi koje mere predstavljaju neophodni minimum²¹, a insistira i na bezbednosti i zaštiti žrtve u skladu sa njenim individualnim potrebama. Period oporavka (eng. *reflection delay*) traje najmanje 30 dana, a posle toga se dozvolava boravka žrtvi izdaje ako je to neophodno zbog njene lične situacije i/ili

²¹ Obezbeđenje adekvatnog i bezbednog smeštaja, hitna medicinska pomoć, informisanje i savetovanje u pogledu prava koja im pripadaju i usluga koje su im na raspolaganju, pravna pomoć i pristup obrazovanju za decu (čl. 12.1).

zbog saradnje sa nadležnim organima u postupku protiv učinilaca. Lična situacija žrtve bi upravo mogla biti tumačena kao rizik po njenu bezbednost u zemlji porekla što pretpostavlja intenzivnu međudržavnu saradnju na kojoj i sama Konvencija insistira (čl. 32). Država na čijoj teritoriji žrtve »zakonito borave« prema odredbama Konvencije, obezbediće im pristup zaposlenju, profesionalnoj obuci i edukaciji što predstavlja nagoveštaj da će u perspektivi reintegracija biti više prilagođena stvarnim potrebama njenih korisnika nego prioritetima onih koji su dužni da je obezbede.

SITUACIJA U SRBIJI: OBAVEZE DRŽAVE, PRAKSA ZAŠTITE ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA I REINTEGRACIJA ŽRTAVA

Ratifikacijom konvencija o zabrani ropstva i trgovine ljudima,²² kao i *Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom*²³ uz *Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala* naša država je preuzela obavezu da kriminalizuje trgovinu ljudima, goni učinioce, ali i da obezbedi pružanje određene zaštite i pomoći žrtvama. U isto vreme, nju obavezuju i ratifikacije međunarodnih instrumenata o ljudskim pravima²⁴, kao i odredbe *Ustavne povelje* i *Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama*.

Zabrana »svakog oblika trgovine ljudima« predviđena je u *Povelji o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama*, koja je integralni deo *Ustavne povelje SCG* (u okviru čl. 13 Povelje, pod naslovom »Zabrana ropstva, položaja sličnog ropstvu i prinudnog rada«), a izmenama i dopunama *Krivičnog*

²² Konvencija o ropstvu iz 1926. godine, (ratifikovana 1929. godine), Konvencija za suzbijanje i ukidanje trgovine licima i eksploatacije prostituisanja drugih iz 1950. godine (1951), Dopunska Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i praksi sličnih ropstvu iz 1956. godine (1958), Protokol kojim se menja Konvencija za suzbijanje trgovine ženama i decom i Konvencija o suzbijanju trgovine odraslim ženama (1950) i dr.

²³ SRJ je ovaj Protokol ratifikovala 2001. godine.

²⁴ Međunarodni paktovi o građanskim i političkim pravima, odnosno, ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine (ratifikovni 1971.); Fakultativni protokoli uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. i 1989. godine (2001); Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama iz 1979. godine (1981.), Konvencija o pravima deteta iz 1989. godine (1990) i Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji iz 2000. godine (2002), Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine (2003) i dr.

zakona Republike Srbije²⁵ aprila 2003. godine trgovina ljudima je eksplicitno inkriminisana uvođenjem člana 111b. Iako je ova inkriminacija u delu koji se odnosi na radnju i način izvršenja krivičnog dela usklađena sa definicijom trgovine ljudskim bićima iz Anti-trafiking protokola, takva usklađenost nije potpuna u pogledu krivičnopravne zaštite dece, odnosno lica mladih od 18 godina.²⁶ Uprkos navedenom, kao i činjenici da u Srbiji još uvek ne postoji obuhvatni sistem zaštite žrtava i svedoka u krivičnom postupku, niti program njihove zaštite, neke od nedavnih zakonskih promena mogu se, u opštem smislu, razumeti kao korak napred u zaštiti prava žrtava trgovine ljudima. Tako, jedno od novijih zakonskih rešenja iz *Zakonika o krivičnom postupku*²⁷ jeste uspostavljanje dužnosti suda da zaštiti oštećene i svedoke od uvrede, pretnje i svakog drugog napada (čl. 109 st. 1). Zakonik predviđa i mogućnost policijske zaštite svedoka i oštećenog: preduzimanje posebnih mera zaštite svedoka i oštećenog od organa unutrašnjih poslova može zahtevati predsednik suda ili javni tužilac na predlog istražnog sudije ili predsednika veća (čl. 109 st. 3). Zatim, on sadrži i nekoliko odredbi kojim se štiti privatnost oštećenih tokom istrage i glavnog pretresa²⁸, kao i odredbe kojima se nalaže posebna obazrivost prilikom saslušanja maloletnog lica, naročito ako je ono oštećeno krivičnim delom (čl. 102 st.4). Zakonik, pored navedenog, sadrži i nekoliko posebnih odredbi primenljivih u postupcima za krivična dela organizovanog kriminala (iz glave XXIXa ZKP), a koje, neposredno ili posredno, mogu biti značajne za zaštitu žrtava trgovine ljudima kao oštećenih/svedoka. Tako, moglo bi se očekivati da novela iz decembra 2002. godine koja se odnosi na uvođenje instituta svedoka saradnika (čl. 504d) i određenih istražnih tehnika i mera prema licima za koje postoje osnovi sumnje da pripremaju krivično delo (iz

²⁵ »Sl. glasnik SRS«, br. 26/77; 28/77; 43/77; 20/79; 24/84; 39/86; 51/87; 6/89; 42/89 i 21/90 i »Sl. glasnik RS«, br. 16/90; 26/91; 75/91; 9/92; 49/92; 51/92; 23/93; 67/93; 47/94; 17/95; 44/98; 10/02; 11/02, 80/02 i 39/03.

²⁶ Prema čl. 111b st. 3. KZS, način izvršenja (upotreba sile, pretnje dovođenja u zabludu ili održavanja u zabludi, zloupotreba ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti ili teških prilika drugog) ostaje element bića krivičnog dela učinjenog i prema maloletnicima starim 14 i više godina, što je u suprotnosti sa odredbom iz st. (d) čl. 3 Protokola. U Krivičnom zakoniku Crne Gore (»Sl. list RCG« br. 70/04 i 13/04), međutim, licima mlađim od 18 godina pružena je krivičnopravna zaštita u skladu sa međunarodnim obavezama, budući da je u st. 2 čl. 444 KZCG predviđeno da će se »za djelo iz stava 1 ovog člana učinjeno prema maloljetnom licu učinilac kazniti kaznom propisanom za to djelo i kad nije upotrijebio silu, prijetnju ili neki drugi od navedenih načina izvršenja«.

²⁷ »Sl. list SRJ«, br. 70/2001, 68/2002 i »Sl. glasnik RS«, br. 58/04.

²⁸ Tako, ako to zahtevaju razlozi zaštite ličnog ili porodičnog života oštećenog, službeno lice koje preduzima istražnu radnju dužno je da naredi licima koja saslušava ili koja prisustvuju istražnim radnjama ili razgledaju spise istrage, da čuvaju kao tajnu određene činjenice ili podatke koje su tom prilikom saznala i ukaže im da odavanje tajne predstavlja krivično delo (čl. 261 ZKP), dok sud iz istih razloga može isključiti javnost sa čitavog ili dela glavnog pretresa (čl. 292 ZKP).

čl. 232 st. 1 i čl. 504lj st. 1), u praksi ishodi prebacivanjem težišta »izvora dokaza« sa žrtava trgovine ljudima na pripadnike organizovanih kriminalnih grupa i druge izvore, umanjujući rizik sekundarne viktimizacije žrtava. Mogućnost da se iskazi i obaveštenja koje je javni tužilac prikupio u pretkrivičnom postupku mogu koristiti kao dokaz u krivičnom postupku za krivična dela organizovanog kriminala (čl. 504j) može se posmatrati i kao rešenje koje doprinosi redukovanju rizika sekundarne viktimizacije žrtava tokom svedočenja na glavnom pretresu. Najzad, predviđena je i mogućnost obezbeđivanja posebne zaštite određenom svedoku i članovima uže porodice koju određuje javni tužilac (čl. 504p).²⁹ *Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala*³⁰ predviđena je mogućnosti saslušanja svedoka ili oštećenih putem video-konferencijske veze, mada, samo ukoliko nije moguće obezbediti njihovo prisustvo na glavnom pretresu (čl. 15lj st. 1 ZONDOSOK), kao i mogućnosti da sud, na obrazložen predlog zainteresovanih lica, odluči o zaštiti ličnih podataka svedoka ili oštećenog (čl. 15m).

Budući da su žrtve trgovine ljudima posebno izložene mogućnosti da, ukoliko nisu pravilno identifikovane kao žrtve, budu kažnjene novčanom ili kaznom zatvora za prekršaje iz *Zakona o javnom redu i miru*³¹, *Zakona o kretanju i boravku stranaca*³² i dr., one su isto tako izložene i riziku fakultativnog ili obligatornog izricanja zaštitne mere udaljenja stranaca sa teritorije SCG: U *Zakonu o kretanju i boravku stranaca*, za stranog državljanina koji je žrtva trgovine ljudima nije predviđeno izuzeće u pogledu obaveznog izricanja zaštitne mere udaljenja ukoliko je na nedozvoljen način došao u zemlju a nije mu priznat status izbeglice, odnosno nije mu priznato pravo azila ili je o sebi dao netačne podatke ili se poslužio lažnom ispravom, dok odobrenje privremenog boravka u takvim slučajevima prema Zakonu nije moguće. No, Instrukcija o uslovima za odobrenje privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima doneta od strane Ministra unutrašnjih poslova Republike Srbije jula 2004. godine predviđa odobravanje privremenog boravka iz humanitarnih razloga stranim državljanima za koje je procenjeno da im treba pružiti zaštitu i tretman kao žrtvama trgovine ljudima i to u trajanju od inicijalnih tri meseca (period oporavka i razmišljanja), a zatim i u trajanju od šest, odnosno dvanaest meseci, pod određenim uslovima. In-

²⁹ U dosadašnjoj praksi ova mera je bila primenjena u zaštiti jedne oštećene, jedne svedokinje i članova njihovih porodica.

³⁰ »Službeni glasnik RS«, br. 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04, 45/05 i 61/05.

³¹ »Službeni glasnik RS« br. 51/92, 53/93, 67/93 i 48/94.

³² »Službeni list SFRJ« br. 56/80, 53/85, 30/89, 26/90, 53/91, »Službeni list SRJ« br. 24/94, 28/96, 68/2002 i »Službeni list SCG« br. 12/2005.

strukcija, pored ostalog, sadrži i »klauzulu nekažnjavanja« žrtava trgovine ljudima.³³

Inače, identifikaciju žrtava u Srbiji obavlja tzv. Mobilni tim, savetodavno telo Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima³⁴ koja je formirana 2004. godine. Na osnovnu pozitivne identifikacije od strane Mobilnog tima, žrtva trgovine ljudima koja je strani državljanin/ka stiče uslove za dobijanje trome-sečnog privremenog boravka »za oporavak i razmišljanje«. Pored toga, sva lica koja se od strane Mobilnog tima prepoznaju kao potencijalne žrtve se, ukoliko žele, smeštaju u sklonište i upućuju na usluge pomoći i podrške.

Kako je SCG potpisala Evropsku konvenciju o borbi protiv trgovine ljudima, po njenom stupanju na snagu sa izvesnošću se može očekivati unapređenje svih mera pomoći i zaštite žrtvi, a takođe i njihove reintegracije. Na primer, kada se žrtvama stranim državljanima budu izdavale dozvole boravka, to bi u budućnosti trebalo da podrazumeva njihov pristup tržištu rada, profesionalnom osposobljavanju i edukaciji što je siguran napredak u ostvarivanju ciljeva integracije. Ovo bi značilo da će žrtve po prvi put imati mogućnost da slobodno odlučuju o pitanjima koja su od značaja za njihovo socijalno uključivanje i samostalno funkcionisanje. Napokon, očekuje se i unapređenje zaštite dece žrtava trgovine ljudima koja, u sadašnjem trenutku u Srbiji, još uvek ne uživaju adekvatnu krivičnopravnu zaštitu, niti se na njih primenjuju savremeni standardi u ovoj oblasti kojima se predviđaju posebne mere i procedure zaštite i pomoći u odnosu na ostale žrtve trgovine ljudima.

ZAKLJUČAK

Neadekvatan odgovor države na trgovinu ljudima u smislu tretiranja žrtava trgovine kao iregularnih migranata koji se kažnjavaju i po kratkom postupku vraćaju u zemlje porekla i iste uslove koji su doprineli njihovoj viktimizaciji ne samo da odriče mogućnost žrtvama da ostvare prava koja im kao žrtvama krivičnog dela pripadaju, već ih često ostavlja na milost i nemilost trafikerima ugrožavajući im tako pravo na život i izlažući ih osveti, nasilju i retrafikovanju.

³³ Prema Instrukciji »ukoliko je žrtva trgovine ljudima ušla u zemlju na nedozvoljen način ili boravi na nezakonit način, nadležni organ je dužan da pre pokretanja postupka utvrdi činjenice i okolnosti koje isključuju ili umanjuju krivičnu ili prekršajnu odgovornost žrtava trgovine ljudima (utvrđivanje elemenata sile, pretnje i prinude, odnosno krajnje nužde ili nužne odbrane)«.

³⁴ Mobilni tim čine koordinator Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, koja deluje u okviru Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku, i dva predstavnika nevladinih organizacija koje su angažovane na pružanju pomoći žrtvama trgovine ljudima.

Naime, sa jedne strane, restriktivne imigracione politike predstavljaju stimulišući faktor za tržište trgovine ljudima, a sa druge strane ne daju doprinos suštinskom rešenju problema, već ga naprotiv, komplikuju nepimerenim tretiranjem žrtava izmeštajući ih iz jednog sistema kontrole i prinude (od strane trafikera) u drugi (od strane države). Efikasna borba protiv trgovine ljudima zahteva efikasnost države u pružanju pomoći i zaštite žrtvama, uključujući tu i (re)integracijske napore kako bi države na najbolji mogući način ispunile svoje obaveze u smislu zaštite ljudskih prava istovremeno otvarajući istinsku perspektivu ljudima koji traže izlaz iz začaranog kruga nasilja. Praksa je pokazala da države koje pružaju bolju zaštitu žrtvama ostvaruju bolje rezultate u suzbijanju trgovine ljudima, odnosno gonjenju učinilaca.

Na nacionalnom nivou, nedavne promene u smislu omogućavanja trafikovanim osobama dozvola privremenog boravka tokom tromesečnog perioda oporavka i razmišljanja, kao i u dužem trajanju, reflektuju napredak u pristupu državnih organa u pogledu balansiranja zahteva kontrole kriminaliteta i migracija na jednoj i zaštite prava žrtava na drugoj strani. Veoma je značajno i to da obnovljivo odobrenje privremenog boravka nakon isteka perioda oporavka i razmišljanja ne mora zavisiti isključivo od odluke žrtve da sarađuje sa organima otkrivanja i gonjenja učinilaca krivičnih dela ili da učestvuje u krivičnom postupku: privremeni boravak može biti dozvoljen žrtvi i onda kada postoji rizik da bi njena bezbednost mogla biti ugrožena po povratku u zemlju porekla.

Uprkos dostignutim pozitivnim pomacima u pogledu obima i dometa pomoći i zaštite trafikovanim osobama u Srbiji, još uvek postoje određeni nedostaci koji čekaju da budu otklonjeni. Primera radi, programi reintegracije koji su do sada sprovedeni nisu detaljno razmatrani i diskutovani u stručnim krugovima službi koje pružaju pomoć, niti su sistematski evaluirani. Ograničene mogućnosti za zapošljavanje generalno slabe perspektive za socijalno uključivanje trafikovanih žena. Informisanje žena i dece koji se spremaju za povratak o postojećim uslugama i programima reintegracije u zemlji porekla, prilično je oskudno. Finansiranje skloništa za žrtve još jedan je problem. Standardizovane procedure procene bezbednosnih rizika za žrtve koje se vraćaju u zemlju porekla, još uvek su nerazvijene. Zaštita žrtava/svedoka takođe je daleko od dovoljne, naročito u slučajevima u kojima se krivično delo trgovine ljudima ne tretira kao slučaj organizovanog kriminala.³⁵ Odsustvo podsistema za upućivanje, pomoć, zaštitu i podršku dece žrtava jedan je od najvećih nedostataka sistema zaštite žrtava trgovine ljudima u Srbiji. Procedure i praksa postavljanja staratelja deci žrtvama,

³⁵ Očekuje se da se Predlog Zakona o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku uskoro nađe u skupštinskoj proceduri, a da će njegovo donošenje makar u određenom smislu unaprediti i zaštitu žrtava trgovine ljudima.

procena najboljeg interesa deteta kao vodećeg principa u svakoj aktivnosti vezanoj za repatrijaciju i različite mere zaštite i pomoći deci, još uvek nisu razvijeni i usklađeni sa međunarodnim standardima. Uključenost centara za socijalni rad u zaštitu, pomoći i reintegraciji dece žrtava nedovoljna je; iskustvo nevladinih organizacija koje obezbeđuju usluge deci žrtvama trgovine ljudima govori o niskom stepenu ostvarenje saradnje sa lokalnim ustanovama socijalne zaštite.

Zaštita i pomoć žrtvama ne zavise samo od poleta u preduzimanju različitih mera i aktivnosti, već i od nivoa senzibilisanosti na problem trgovine ljudima i poznavanja standarda ljudskih prava. Pored implementacije struktura, principa i smernica, dugotrajni angažman na obezbeđivanju odgovarajuće zaštite i pomoći žrtvama zahteva kontinuiranu borbu protiv predrasuda, neobaveštenosti i edukovanosti kako opšte, tako i stručne javnosti.

BILJANA SIMEUNOVIĆ-PATIĆ, LL.M.

SLADANA JOVANOVIĆ, LL.M.

Research Associates, Institute
of Criminological and Sociological
Research, Belgrade

PROTECTION OF VICTIMS OF HUMAN TRAFFICKING AND THEIR REINTEGRATION

Summary

The present paper deals with trafficking in human beings issue as a range of human rights violations. It points out that governments worldwide have responded to trafficking through restrictive immigration policies which often lead to trafficked persons being swiftly returned to their home without due respect of their security. They find themselves in the very same conditions from which they have left, instead of being identified as victims of a serious crime. There is obvious discrepancy between internationally recognized human rights standards and the actual state practice and policies in victims' protection.

In order to have a comprehensive strategy to tackle trafficking in human beings, it is necessary to regard the protection of victims' rights as intrinsic to the process of effectively prosecuting traffickers. Reintegration of victims should be considered as an important part of the strategy as a process of recovery, social inclusion and eradication of conditions that made victims vulnerable (discrimination, violence, poverty...).

SRETKO JANKOVIĆ

SUZBIJANJE NASILJA U SPORTU

U V O D

Nasilje danas predstavlja jedan od najvećih socijalnih problema ljudske zajednice. Fenomen nasilja prisutan je u svim sferama ljudskog društva, tako da nasilje srećemo svuda: u porodici, u školi, u ugostiteljskim objektima, u zatvorima, na sportskim stadionima, na ulici, u sredstvima informisanja, među nacionalnim i verskim grupama, između država.

Nasilnički kriminalitet poprima zabrinjavajuće razmere, naročito teški oblici tog kriminaliteta, kao npr. međunarodni terorizam, pa se pred svaku državu, te međunarodnu zajednicu u celini, postavljaju ozbiljni izazovi da se suprotstave ovom savremenom zlu.

Nasilje u sportu je jedan vid nasilja, koje ni izdaleka ne predstavlja takvu opasnost za društvenu zajednicu kao neki drugi oblici nasilja, ali, u poslednje vreme i ovaj oblik nasilja je u porastu, što zahteva sistematsko preduzimanje niza mera na njegovom suzbijanju. Ovo pogotovu što je sport, odnosno bavljenje sportom, istaknuti element moderne civilizacije i značajan faktor u prevenciji nasilja i kriminaliteta, a s druge strane, u sportu srećemo i razne oblike nasilničkog i drugog kriminaliteta. Posebno zabrinjava činjenica da u nasilju na sportskim priredbama sve više učestvuju maloletnici, koji su nekada učinioci i najtežih oblika nasilja.

Mr Sretko Janković, sudija Vrhovnog suda Srbije.